

РЕЦЕНЗИЯ

от доц. д-р Борис Петров Попиванов, СУ „Св. Климент Охридски“

за дисертационния труд на г-н Стефан Красимиров Григоров

на тема *Interdisciplinary Comparative Study of Social Innovation Approaches for Conflict Prevention in Local Communities (The Case of Bread Houses Network)*

представен за присъждане на образователната и научна степен „доктор“ по Професионално направление 3.3. Политически науки, Научна специалност „Политология“.

Депозираният дисертационен труд се състои от 185 стандартни страници и обхваща увод, три глави и заключение. Отделно от тях са поместени 7 приложения с подробна фактологична информация за събития и практики, както и интервюта с важни за изследването фигури. Библиографията също не е включена в основния обем на текста. Още тук е мястото да отбележа, че авторът е имал пълно основание да предложи в библиографията и свои собствени разработки, тъй като тези разработки са действително сред водещите източници по част от застъпените в изследването проблеми. Дисертацията отговаря на формалните изисквания и може да бъде успешно защитена.

Докторантът се е ориентирал към социално иновативните подходи за превенция на конфликти като интензивно развиваща се тенденция както в академичното поле на изследванията на конфликти (Conflict Studies), така и в практиките на модериране и решаване на конфликтни ситуации на местно ниво. Особено значение за институционалната легитимация на тези подходи, както неведнъж е подчертано в текста, има най-голямата световна организация, ООН. Посочени са редица документи на ООН и на нейни „дъщерни“ структури като Програмата за развитие, в които е призната ролята на социалната иновация и са изброени примери за нейната ефективност.

Мотивите да се стигне до новите разбирания за решаване на конфликти произтичат от променящата се същност и мащаб на конфликтите в световен мащаб. Преди всичко, според автора, концепцията за „човешка сигурност“ все по-активно се налага над традиционната парадигма на „националната сигурност“. Контекстът на променящи се измерения на сигурността предполага и промени в нивата на действие.

Тезата на Стефан Григоров илюстрира принципа „мисли глобално, действай локално“. Коректната оценка на настъпващите глобални трансформации е условие за осъзнаване на потребността от адекватни практики именно на местно ниво. Въпросните практики не биха отговаряли пълноценно на замисъла си, ако не се предшества от генерална идея за състоянието на сигурността по света.

Дисертацията се интересува от новите перспективи на конфликта, отвъд политическите и икономическите му измерения. Става дума за културната, антропологична, технологична и епистемологична перспективи, които изискват въвеждане на важното понятие „култура на мира“. Отсъствието на трайно въздействащо „образование за мир“ превръща конфликтните решения в нетрайни и лесно обратими. Според автора до голяма степен това се дължи на един дефицит в нашите познания – на изследвания, които искат да си обяснят защо всъщност стават конфликтите днес (с други думи, защо изобщо е необходимо да преоценим класическите си схващания) и как могат със социално иновативни подходи да бъдат решени (с други думи, каква добавена стойност ни носят тези подходи). Двамата въпроса са взаимосвързани. Трябва да разберем по-добре първото, за да оценим второто. Дисертацията представлява опит да се запълни очертания дефицит.

Обектът, предметът и целта на изследването са дефинирани ясно и убедително. Поставени са седем изследователски задачи, които следват от целта на дисертацията и аргументирано я конкретизират като дизайн на самата работа. Според мен към задачите би могла да се добави и една осма – „изследване на случай“ (case study) – защото казусът с Мрежата „Хлебни къщи“ предлага възможността за теренно (а не само кабинетно) проучване на приложимостта и ефективността на социално иновативните подходи. Формулирани са четири изследователски хипотези, потвърдени в хода на работата. Бих ги разгледал под формата на твърдения за четири нови акцента в материята на конфликтологията – върху културата, върху локализацията, върху участието, върху социалния капитал. Така в крайна сметка е експлицирана логиката на изложение на дисертационния текст по глави – в първата глава критично се интерпретира натрупаният масив от знание по превенция на конфликтите с предимствата и недостатъците му; във втората глава се представят характеристиките на социално иновативните подходи като алтернатива на традиционните подходи с потенциала и ограниченията им; а в третата глава се анализира конкретен казус, този на Мрежата „Хлебни къщи“, като илюстрация

на приложимостта на един от социално иновативните подходи в реална съвременна среда.

В методологичен план изследването по необходимост е интердисциплинарно. Използвани са категориален апарат и методи от различни науки. Ще се ограничи до три приносни момента – така както ги виждам аз. Първият е свързан с имплицитното разбиране за политика като микрополитика, политика на малките общности, базирана на отказ от top-down взаимодействия в ситуация на социално напрежение и насочена към осъществяване на една от целите на политиката изобщо, да осигурява споделени правила за съвместния ни живот заедно. Вторият момент засяга въведеното понятие общностно-творчески капитал (community-creative capital) като проявление на социалния капитал, изразяващо възможността да се изграждат наново разкъсани общностни връзки с помощта на артистичните компоненти на социално иновативните подходи. А третият момент се отнася до един от методите, участническото изследване в хода на действието (participatory action research), който предоставя на изследователя уникална позиция по отношение на изследвания обект. Това е метод, който позволява емпирично проучване не върху вече установени характеристики на социалната среда, а върху характеристики в процес на изграждане, и то изграждане с участието на изследователя. Ако мога накратко да обобщя, дисертацията трябва да ни покаже как в условията на малки общности изследователят не просто може да регистрира факта на промяната по пътя на творчеството, но и да я генерира заедно с онези, които изследва. Фигурата на изследователя се разминава с фигурата на наблюдателя.

Няма да правя подробен преглед на отделните глави на дисертацията, ще посоча само по-важните изводи от моя прочит.

В първата глава съществен е не само литературният обзор на водещите автори и направления в полето на разрешаването на конфликти. Този обзор е подчинен на убеждението на докторанта, че има смисъл дотолкова доколкото демонстрира легитимността и основателността на социално иновативните подходи. Така например ключови виждания на Русо и Кант са впрегнати в доказването на тезата за първостепенно търсене на макроусловията за мир, предхождащо микроусилията за решаване на конфликти. Възгледите за „превантивна дипломация“ на Хамаршолд и за „културно насилие“ на Галтунг встъпват като оръжия в същия арсенал. Замисълът, реализацията и функциите на Организацията на обединените нации са представени като еманация на

точно тези тенденции в класическите визии за решаване на конфликти. В това се състои и положителното им значение от съвременна гледна точка. Сякаш се получава така, че „класическите визии“ с тяхната дълга и добре позната традиция съдържат в себе си достатъчен потенциал, за да ни отведат към „некласическите“, към социално иновативните визии. Обзорът демонстрира, че не трябва да гледаме на социално иновативните подходи (предмет на дисертацията) като на своеобразна „революция“, „откъсване“, а като продължение на идеи, съществували и по-рано и давали плодове и преди. Новото не е в ценностното и теоретично новаторство на тези идеи, а в инструментите за постигането им и в сферата на приложимостта им.

Във втора глава фигурират четири примера за социално иновативни подходи, които в своята съвкупност ни дават ясна представа за същината на идеите и практиките на иновация в решаването на конфликти – „Педагогиката на потиснатите“ на Паоло Фрейре, движението за екопедагогика или „педагогика на Земята“, „Театърът на потиснатите“ на Аугусто Боал и „Театърът на трохите“ на Мрежа „Хлебни Къщи“. Нека маркирам накратко принципната им основа. При Фрейре става дума за образование, което е ориентирано към поставяне на съответните проблеми и разрешаването им в диалога между учител и ученици, създаващо в процеса фигурата на „диалогичния човек“. Ръководен принцип на подхода е стимулиране на движението от осмисляне към ангажиране, като ангажирането е доброволен акт, породен от мотивацията на собственото осъзнаване на проблема. При екопедагогиката говорим за нов начин на живот, основан на сътрудничество. Това сътрудничество възниква между хората на базата на ново разбиране за правата като съчетание между права на човека и права на Земята и в такъв контекст потисничеството над Земята е взаимосвързано с потисничеството над други човешки същества. Формиралата се концепция е израз на предизвикателство към актуалните образователни дефицити. Тя претендира да поставя в широк контекст действителните проблеми и да акцентира на ролята на всеки един в справянето с тях. При Театъра на потиснатите имаме мащабна еманципативна идея. По замисъла си той представлява оръжие за освобождение на човека, стъпващ на спонтанното взаимодействие на участниците. Постановката не се разглежда нито като отражение, нито като имитация на живота, а като негова стимулирана реалност, в която всеки е предизвикан да достигне до истината на своето и на другите положение. При Театъра на трохите налице е концептуално продължение на Театъра на потиснатите, в което водеща роля играе съвместното разказване на истории, а оттам и съвместното

създаване на смисли. Така възниква обща история, сближаваща участниците, и „потопена“ в реалното творческо съпреживяване на правенето на хляб. Общият знаменател на четирите примера е общото действие, чуждо на предварителна режисура и предзададени йерархии, което води до индивидуално, а не наложено осъзнаване на близостта и взаимната допълняемост между хората и групите, и оттам до маргинализиране на конфликтните мотивации. И четирите примера черпят щедро от социалната психология като дисциплинно поле, позволяващо разгръщането на (микро)политически последици. И четирите примера изграждат и експлоатират инструментариума на колективните творчески актове като средство за индивидуален антиконфликтен „катарзис“. Авторът също така се старее да ни убеди, че не сме изправени пред отвлечени теории, а пред апробирани в реални ситуации практики, и то санкционирани положително на равнището на самата ООН.

Третата глава фокусира вниманието ни върху Мрежата „Хлебни къщи“. Няма да се спирам на отделните програми на Мрежата, нито на внушителния брой участници. Ще се огранича отново да подчертая, че ключово значение тук има иновативният метод на действие/ изследване, на едновременно включване и рефлексия. Емпиричният елемент в дисертациите обикновено обхваща проучване върху емпирично съществуващи неща, докато тук се създава нещо в хода на проучването, за да се проследи какъв ефект произвежда.

Проектът за превенция на конфликти, разработен в дисертацията, безусловно е амбициозен. Нормално е да срещне критични несъгласия или предупреждения за „бели полета“. Ще формулирам няколко от тях.

На първо място е детерминисткият прочит на теориите за конфликта, направен така, че да отвори пространство за социално иновативните подходи. Не само отделни автори и направления са представени по начин, който води в една определена (и предсказуема) посока, но и често пъти самите автори и направления присъстват не толкова през собственото си творчество, колкото през погледа на други мислители, по-близки до разбиранията на докторанта. Ще дам пример с крайно схематичното и едностранчиво изложение на конфликтната теория на Карл Маркс, поднесено от емоционално приповдигната критична ценностна позиция, и то най-вече през очилата на друг автор, Луис Мъмфорд. Разбира се, никой не задължава никого да приема или отхвърля гледната точка на Маркс, но би било добре да се придържа към автентичния му

анализ, а не към неточни популяризации. Без да навлизам в дълбочина, докторантът погрешно твърди, че Маркс противопоставя на обществото някаква класа на „големите капиталисти“; изцяло игнорира Марксовата концепция за отчуждението и позитивистки приписва на Маркс идеята за някакъв вечен конфликт между съпруг и съпруга, баща и дете, и т.н.; съчинява несъществуващо Марксово убеждение в произхода на конфликта в самата човешка природа. И не е само до Маркс. И в други случаи наблюдаваме известна повърхностност, която олекотява логиката и внушението на теоретичния обзор. Необходимостта от нови подходи към конфликтите може да бъде аргументирана (без аргументацията да пострада по някакъв начин) и в отсъствие на измъчени доказателства за неадекватността на други подходи. Ценностната неутралност не е задължение, но ценностната ултимативност, при която авторът редовно ни подсказва, че „знае“ правилната позиция, може в някои случаи да изглежда като минус.

На второ място е проблемът за ограниченията, толкова съществен за всяко изследване в социалните науки. Докторантът удачно е включил цял параграф в края на първа глава, в който формулира своите ограничения. Приемам повечето му тези. И същевременно някои въпроси остават открити. Те засягат, както и сам докторантът си дава сметка, универсалността, предвидимостта и дълготрайността на ефектите от прилагането на социално иновативните подходи към превенция на конфликти. По-конкретно, не твърде убедителна за мен е предпоставката за наличие на християнска ценностна система. Излиза, че участниците в процеса на превенция трябва да са непременно вярващи християни, за да бъде резултатен самият подход. Ценности като очертаните в текста обаче могат да отличават и невярващите, а и нямаме гаранции, че отличават всички вярващи. Впрочем, дисертацията на това равнище сама се опровергава, като отбелязва приложимостта на новите подходи именно към конфликти между групи с различна религиозна принадлежност, изповядващи различни представи за света. Но нещата не опират просто до религията. Добре аргументираната теза, че съвременните конфликти все повече акумулират интеркултурен характер, извиква на дневен ред въпроса за ролята и значението на културните различия. Почти всички подходи, изследвани от докторанта, водят началото си от Латинска Америка. По тази причина методологическа тежест добива питането за „културния филтър“ на самите подходи – дали, как и с какви инструменти те подлежат на адаптиране към културното своеобразие на обществата, в които биват прилагани. Струва ми се, че емпиричният материал в дисертацията позволява най-малкото хипотези в тази посока.

И на трето място е отношението на социално иновативните подходи към наличната политическа и институционална инфраструктура. Интердисциплинарността на изследването, както бе отбелязано, изразява и необходимост, и предимство. Някой недоброжелател обаче би повдигнал темата за собствено политологичните измерения на проблематиката. „Класическите“ теории за конфликта имат богата биография на присъствие в полето на политологията, и тя няма нужда да бъде доказвана. При социално иновативните подходи, изглежда, връзката понякога е косвена. В този контекст съществен за мен е вече не толкова „културният“, колкото „институционалният“ филтър, вписването на иновативните практики в определени политически и нормативни условия и взаимното им влияние. Така например функционирането на различните програми на Мрежата „Хлебни къщи“ би могло да послужи за основа на хипотеза за това, как местната политическа и институционална среда въздейства върху резултатите от описаните взаимодействия на местно ниво.

Тези бележки не променят фундаментално оценката ми за достойнствата на дисертационния труд. По мое мнение те се съдържат в неговите нестандартност, оригиналност, последователност и мащабност. Рядко се случва да четем дисертации, в които докторантът „плува“ изцяло „в свои води“. Тази е една от тях и това следва да се отчете.

Авторефератът представлява сбито, концентрирано и подредено изложение на основните изводи и заключения от дисертационното изследване. Ясно са представени мотивите на докторанта да прибегне към тази тема, методите, основните понятия. Поради обстоятелството, че е представен на български език, в автореферата ще срещнем и неточни български езикови еквиваленти на термините от самата дисертация (напр. опресия, опресиране), но подобни отклонения са минимални. Липсва обаче авторска самооценка на направените приноси, както и списък на публикациите. Публикациите на докторанта са депозирани отделно. Те са 7 на брой, всичките на английски език и разпределени в период от 10 години. Отговарят на тематиката на дисертацията и удовлетворяват изискването за популяризация на изследванията на докторанта сред широка читателска аудитория. Специално бих изтъкнал “International Handbook of Escopedagogy” – едно изключително полезно пособие за въвеждане в екопедагогиката и особено в нейните разнообразни приложения.

Имах възможността да бъда рецензент на вътрешната защита на дисертацията на г-н Стефан Григоров, проведена от Катедра „Политология“ на СУ „Св. Климент Охридски“. Аз и други колеги бяхме отправили редица бележки и препоръки, свързани с отстраняване на съществени проблеми на текста. В настоящия му окончателен вид почти всички по-важни коментари от вътрешната защита са взети под внимание. Ето защо обсегът на моята критика сега е доста по-ограничен.

В заключение. Като взимам предвид оригиналността, аргументираността и обхвата на научните резултати, изложени в дисертацията, ще гласувам „ЗА“ г-н Стефан Красимиров Григоров да получи образователната и научна степен „доктор“ по научна специалност „Политология“.

19.05.2021 г.

/доц. д-р Борис Попиванов/